

William Henry Quilliam ve Liverpool İslam Cemiyeti

Barbaros Akıncı *

Özet

William Henry Quilliam, 1856 yılında Manx'da, varlıklı bir saat yapımcısı ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. İngiltere'deki ilk caminin ve İslamî merkezin kurucusu olarak bilinmektedir. Müslüman olduktan sonra İngiltere'de İslam'ın ilerlemesinde etkili olmuştur. Onun yazıları ve yaptığı yardımlar vesilesiyle birçok İngiliz Müslüman olmuştur. Başta ailesi annesi, eşi ve oğulları İslam dinini seçerken birçok İngiliz aydınını da etkilemeyi başarmıştır. 1892 yılında bir kitap (The Faith of Islam - İslam İnancı) çıkararak isminin geniş kitlelere yayılmasını sağlamıştır. Kitabından başka 1893'ten 1908'e kadar The Crescent (Hilal) isimli haftalık bir gazete ve The Islamic World (Âlem-i İslam) isimli aylık dergi çıkartmıştır. İstanbul'a gelerek II. Abdülhamit ile görüşerek İngiltere'de İslamiyet adına yapılacak olan faaliyetlerde bahsetmiş ve birçok övgüye mahzar olmuştur. Abdullah Quilliam ömrünün büyük bir çoğunluğunu İslamiyet'i yaymak için geçirmiş ve bu sayede birçok insan İslamiyet'i seçmiştir. William Henry Abdullah Quilliam 1932 yılında vefat etmiş ve arkasında bugünde çalışmalarına devam eden bir cemiyet bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Quilliam, İngiltere, Liverpool, Osmanlı Devleti, İslamiyet.

William Henry Quilliam and Liverpool Islamic Society

Abstract

At 1856, William Henry Quilliam was born to a wealthy family in Manx. He is known as the founder of the first mosque in England. After becoming Muslim, he was influential in Islam's progress in England. A lot of English people became Muslim after reading his articles. After his family became Muslims, the influenced a lot of public figures to become Muslims. After publishing his book "The Faith of Islam", he became known to masses. Also,

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi ABD, barbarosakinci@gmail.com. (Makale Gönderim Tarihi: 09.08.2016 , Makale Kabul Tarihi: 17.09.2016)

he published a weekly journal “The Crescent” and a monthly magazine “Islamic World”. During their meeting with Abdulhamid II, he was praised for his plans for Islam's future in Europe. Abdullah Quilliam spent most of his life trying to spread Islam. He deceased at 1932 and the society he founded still continues its activities today.

Keywords: Abdullah Quilliam, England, Liverpool, Ottoman State, Islam

Giriş

William Henry Quilliam 1856 yılında Manx'da doğdu.¹ Köklü bir aileye mensup olan Quilliam, daha küçük yaşlarda güzel konuşması ve zeki tavırlarıyla etrafındakilerin dikkatini çekmeye başlamıştı. Bu dönemden itibaren Papaz Charles Beard'dan dini dersler alarak Metodist bir Hıristiyan olarak yetiştirilen Quilliam, ilk tahsilini ise Isle of Man'de (Adam Adası) bulunan King William's College'de tamamlamıştır. Quilliam, yükseköğrenimini Wrexham'daki Grove Park School'un yanı sıra, 1883 yılında Liverpool Institute'da tamamladı. Hukuk eğitiminden sonra Alderman (Kent Meclisi Üyesi) William Ratcliffe'in ofisinde başladığı hukuk stajını Lord Mayor'un yanında tamamladı.² Mesleği avukatlık olan Quilliam'ın 1884 yılında Cezayir ve Fas'a yaptığı bir iş seyahati ona Müslümanların hayat tarzlarını tanıma fırsatını verdi.³ Seyahatinde William Henry, Müslümanların hiç de kendine anlatıldığı gibi vahşi, medeniyetten uzak, ilkel insanlar olmadığını gördü. Aksine Müslümanların kendini medenî gören birçok Avrupalıdan çok daha ufku geniş ve manevi iklime sahip olduklarını anladı. Bu seyahat esnasında gördükleri, yaşadıkları William Henry Quilliam'ın dünyaya bakışını değiştirerek, 1887 yılında 31 yaşında

¹ John Wolffe, *Religion in Victorian Britain*, Vol. V Culture and Empire, Manchester: Manchester University Press, 1997, s. 246. Manx: Isle of Man'de (Adam Adası) yaşayanlara denir. Isle of Man adası: Büyük Britanya ve İrlanda arasındaki İrlanda Denizi'nde kendi kendini yöneten, Birleşik Krallığa dâhil olmamakla beraber kraliyete bağlıdır.

² Muhammed Recai Çiftçi, *Mühtedi Abdullah Henry Quilliam'ın “Dîn-i İslâm” Adlı Eserinin Ve Makalelerinin Kelâmî Açısından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı, 2009, s. 21.

³ <http://abdullahquilliam.com/> (16.11.2015)

Müslümanlığı seçmesine vesile oldu. 1888 yılından sonra ise ismini Abdullah olduğunu açıkladı.⁴ 1890 yılına ait olan bir belgede tercümesi yapılmış makalesinde İslam ile tanışmasını ve Müslüman oluşunu Quilliam şöyle anlatır:

“1884 sene-yi miladiyesinde Fas’ da ikamet eylemekte idim. Ehl-i İslam’ın din ve mezhepleri hakkındaki muhabbeti ve bilâd-ı İslam’ın İngiltere’nin en mühim noktalarında hükm-fermâ olan fîsk ve fazâhatden bir nazar-ı dikkat-i mahsusamı celb etdi. Bunun üzerine Kur’an-ı Azimüş-şan ile sair kitab-ı diniyeyi tetbi’ başladım. Tetebbuatım ilerledükce din-i İslam’ın ulviyeti nazarımda tecessüm etmeğe başladı. İslamiyet şu veçhile nazarımda arz-ı hakikat idince hemen Hıristiyanlıktan ferâğ ve şerefur İslam ile müşerref oldum. Bundan sonra her nerede bulundum ve her kime tesadüf ettim ise cebr-i nefis ve riyâzât ve müskirat ve mearibden tevki ve müccâniyet hakkında fikr bulundum.”

Quilliam 1889’a kadar Cezayir ve Fas’ta kaldı ve İslâm hakkındaki bilgisini geliştirdi. Arapça öğrenmiş ve İslâm’ın temel prensiplerini akademik seviyede anlatabilecek kadar derin bir bilgi birikimine ulaşmıştı.⁵ Artık hayatında tek istediği şey, kendi memleketindeki insanlara da tecrübesini aktarmak ve” karanlıktaki ruhlara aydınlığa giden yegâne yolu” gösterebilmektir. Bunun için Liverpool’da bir İslam cemiyeti kurmayı düşündü.

Liverpool İslam Cemiyetinin Kuruluşu ve Gelişimi

1889’da Liverpool’a dönen William Henry Quilliam’ın yaptığı ilk iş, evini İslâmî bir merkez ve mescit hâline getirmek oldu. 1889’da Noel gününde Liverpool Camii ve İslam Enstitüsü’nü kurdu.⁶ Öncelikle yaşadığı yer olan Mount Veron Caddesindeki evini mescit olarak kullanmaya başladı.⁷

⁴ Ron Geaves, *Islam in Victorian Britain: The Life and Times of Abdullah Quilliam*, Markfield: Kube Publishing, 2010, s.3.

⁵ BOA, Y. PRK. TKM., 21/57.

⁶ Geaves, *a.g.e.*, s. 59.

⁷ Saffet Senih, “İngiltere Şeyhülislamı Abdullah Quilliam”, *Sızıntı Aylık İlim Kültür Dergisi*, Sayı: 339, İstanbul: 2007, s. 145.

William Henry Quilliam 1890 yılında da II. Abdülhamid (1876 – 1909) ile görüşmek için İstanbul'a geldi.⁸ Sultan II. Abdülhamid, W. H. Quilliam'ı hürmet ve ihtimamla karşılayarak bir devlet reisi gibi ağırladı. Bir hafta misafir etti ve saltanat kayığı ile İstanbul'u gezdirdi. Gideceği vakit kendisine hediye ve ulufelerle birlikte bir padişah fermanı verdi. Bu fermanda Padişah ve Halife sıfatıyla II. Abdülhamid; William Henry Quilliam'ın Britanya'nın Şeyhülislamı vazifesine getirildiğini bildirmiştir. Ayrıca Abdülhamid rejimi, nişanların, alan kişinin iyi niyetini besleyeceği umuduyla, nişan dağıtmayı alışkanlık edinmişti. Dolayısıyla, "ihsan-ı hümayun"un simgesel tezahürlerinin, kendi içine alma, özümseme gibi bir amacı da vardı.⁹ Abdullah Quilliam'da bu amaç doğrultusunda 4. dereceden bir Osmanlı Nişanı da verilmiştir.¹⁰

Abdullah Quilliam İstanbul ziyaretinden sonra İngiltere'nin Liverpool şehrine döndüğü zaman Osmanlı Devleti'ni temsil etmenin yanında orada yaşayan Müslümanların dertleriyle ilgilenmeye başladı. Ayrıca İslam dinini yeni kabul edecek insanların bu dini kabul etmesine vesile oldu. Abdullah Quilliam 1894 yılında İslam dinini anlatmak ve nasıl yaşandığını göstermek düşüncesiyle uzun zamandır düşündüğü bir fikir olan Liverpool'da yaşayan Müslümanlar için bir camii ve bir han yapılması kararını aldı. Bunun için mimar Ş.H.M. Gordon görevlendirildi. Hanın içinde camiden başka bir avlu ve bir türbe de inşa edildi. Ayrıca hanın içinde yapılacak camide Liverpoollu Müslüman kadınlar için de ibadet yeri düşünülmüş ve caminin yan taraflarının üst katları kadınlara ayrılmıştır. Han, yapımı tamamlandığında buradaki cami bin beş yüz Müslüman'ın ibadet edebileceği bir kapasiteye sahipti. Aynı hanın alt katında ise İslam edebiyatına dair eserlerin basılacağı bir matbaa inşa edildi. Hanın yapımı için altı bin İngiliz sterlini harcanmıştır. İnşa edilen bu hanın tüm tasarrufu ve sahibi Abdullah Quilliam ve ailesinindir. Abdullah Quilliam vasıtasıyla Liverpool'da yapılan bu camii ile birlikte İslam dininin anlatılması ve yayılması daha kolay oldu. Yapılan han, ibadete sürekli açık bir mekân

⁸ Wolffe, a.g.e., s.247.

⁹ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeolojileri II. Abdülhamid Dönemi (1876–1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Doğan Kitap, 2014, s.48.

¹⁰ Mehmet Şeker, "Sultan Abdülhamid'in İngiltere'ye Atadığı Şeyhülislam", *Derin Tarih Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul: 2012, s.22–24.

olmasının yanında, Müslümanlar için özel olan günlerde programlar düzenlemek, Müslüman olmayan insanların da Müslümanlığa bakış açılarını iyi yönde değiştirmek gibi önemli bir işleve de sahipti.¹¹

Bilindiği gibi Müslümanlar için özel günlerin başında bayramlar gelmektedir. Bayramlarda Liverpoollu Müslümanlar İstanbul'da bulunan II. Abdülhamid'in de bayramını kutlamak istemişler ve bunu 1900 yılında Abdullah Quilliam Efendi'nin yanına gelen Abdi Sait vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir.¹² Bundan sonra sık sık tekrarlanan bayram tebriklerinden bir diğerine iki yıl sonra rastlanılmaktadır. 1902 yılındaki Ramazan Bayramı münasebetiyle bir grup Müslüman'ın camide toplanarak önce Cenab-ı Allah için daha sonrada II. Abdülhamid Han için dualar edildiği bildirilmiştir.¹³

Liverpool İslam Cemiyeti kendi yaptıkları faaliyetlerin dışında başka ülkelerde de yapılan faaliyetlere katılmışlardır. Katılmadıkları faaliyetlere Müslüman toplumunu temsilen mutlaka bir temsilci göndermişlerdir. İşte 1897 yılında Amerika Birleşik Devletlerinin Nashville şehrinde yapılacak olan "Dinler Kongresine" New York'ta yaşayan sonradan Müslüman olan ne Osmanlı Devleti hakkında ne de İslamiyet hakkında olumsuz bir hareketi ve düşüncesi olmayan Emin Nabunof Efendi'nin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Emin Nabunof Efendi'nin yol masraflarının karşılanacağı bildirilmiştir.¹⁴ 1894 yılında "Persian Consul" yani İran konsülünde şeyh tarafından kendisine Liverpool elçisi unvanı verilmiştir. Abdullah Quilliam dünyadaki hemen hemen bütün İslam ülkelerinde tanınır hale gelmiştir. İncelenen belgelerden anlaşıldığı üzere Liverpool'da tohumları atılmaya başlanan İslam hareketinin yalnızca kendi şehrinde hatta kendi ülkesinde kalmayıp başka ülkelerde de yayılması ve anlatılması için gayret gösterdiğini söyleyebiliriz. Yeni Zelanda, Avustralya ve çeşitli Afrika ülkelerinin de bulunduğu sayısı yirmiyi aşan bu ülkelerle çeşitli yollarla irtibat kurulmuştur.¹⁵

¹¹ BOA, Y.A. HUS., 80/385.

¹² BOA, Y.A. HUS., 19/403.

¹³ BOA, Y.A. HUS., 79/424.

¹⁴ BOA, Y.A. HUS., 74/377.

¹⁵ <http://abdullahquilliam.com/> (16.11.2015)

Basında Abdullah Quilliam ve Liverpool İslam Cemiyeti

1891 senesinin sonbaharında Abdullah Quilliam tarafından 4 gün süreyle misafir edilen John Pool adlı bir yazar, onu: “zayıf ve nahif, oldukça keskin yüz hatlarına sahip, nâzik görünümlü, orta boylu, hoş bir sese sahip, hazır cevap ve terbiyeli bir kimse” olarak tavsif etmektedir.¹⁶

1894 yılında Liverpool’da çıkan Daily Post gazetesindeki bir habere göre; Abdullah Quilliam Efendi’nin İslamiyet’i kullanarak insanların güvenini kazandığı ve bu güvenle birlikte büyük bir servete sahip olduğu ifade edilmektedir. Haberin devamında Abdullah ismini sırf Müslümanlara hoş görünmek için kullandığı belirtilmektedir. Bu söylentinin sebebi de Abdullah ismini kullanmasına rağmen dairesi üzerinde William Quilliam isminin yazmasına bağlanmaktadır. Bununla birlikte haberde, Abdullah Quilliam Efendi’nin evinden, İslam Cemiyeti için ayırmış olduğu 3 odada İslam dini adına hiçbir şey yapıldığı ve Pazar günleri piyano çalınarak eğlenildiğinden bahsedilmektedir.¹⁷

Bu durumun 1903 yılında İngiltere’ye gelip Liverpool’da onu ziyaret eden Medineli Müslüman Marat Abdülkerim Efendi’nin orada edindiği izlenimler de yukarıda bahsi geçen durumu destekler niteliktedir. Abdülkerim Efendi, izlenimlerini Beyrut’taki Müslüman Arap dergisi Thumrat’a yazdığı uzun mektuplarında şöyle ifade etmiştir:

“Abdullah Quilliam’ın peçesiz (Allah korusun!) fantezi bir şapka giymiş, genç ve zarif kızı tarafından kullanılan, köpeklerin çektiği bir araba ile karşılandım. Bu kız, İslâm’ı kabul edenlerden biriydi. Cami; Quilliam’ın evi, minaresi de evin cadde tarafındaki balkonuydu. Cami aynen bir kilise gibi oturaklarla doldurulmuştu, namaz vakti girince Quilliam balkona çıktı ve (Allah affetsin!) İngilizce bir ezan okudu. Sonra bu örtüsüz kız bir orgun başına oturup bazı melodiler çalmaya başladı. Buradaki bir avuç dolusu adamlar ve gençler, Hıristiyanların yaptığı gibi kitaplardan -İsa’nın adını da okuyarak!- ilâhîler okuyordu. Çok şaşırđım. Sonra Quilliam birkaç kelime söyledi ve ardından rükûsuz secdesiz, serbest ve kolay bir şekilde namaz kıldılar. Quilliam’ın Kuran’ı İngilizce okumasından ve kadınların aynı Hıristiyan kadınları gibi

¹⁶ John J. Pool, *Studies in Mahommedanism: Historical and Doctrinal*, Westminster: With A Chapter On Islam in England, 1892, s. 399.

¹⁷ BOA, Y.A. HUS., 80/385.

örtüsüz dolaşmalarından onun Arapça bilmediğini anladım. O, İslâm'ın ilkelerinden ve uygulanmasından bîhaberdi; fakat ne vakit Hindistan'da ya da Afrika'da birilerinin ihtida ettiğini duysa, Hindistan'daki veya Türkiye'deki gazete abonelerine bunu kendi misyonerlerinin çabasının bir sonucu olarak ilân ediyordu... Ayrılırken kendisine misafirperverliği için teşekkür ettikten sonra ona üç tane Müslüman âlimi buraya davet ederek bu âlimlerin kendilerine bu mukaddes inancı ve Arapçayı öğretmelerine müsaade etmesini istedim. Ayrıca ona kadınlara ve kızlara yüzlerini örtmelerini ve babaları ile eşlerinden başka hiçbir erkeğe yüzlerini göstermemelerini söylemesini istedim.”¹⁸

1904 yılında Liverpool'da çıkarılan Koryat gazetesindeki bir başka habere göre; Liverpool belediye başkanı John Look'un bazı Liverpoollu kişilerce kötü sözlere maruz kaldığı yazılmıştır. Gazetenin yazarlarından olan Berelferdlen, bu olayı Müslümanların tarafına döndürmüş ve önce Osmanlı Devletinin daha sonra da Osmanlı Devletinin Liverpool'daki temsilcisi olan Abdullah Quilliam Efendi'nin üzerine yıkmak istemiştir. Bu olay ile birlikte azınlıkların ve Müslümanların çektiği sıkıntılar gözler önüne serilmektedir. Diğer taraftan İngiltere'de azınlık olan Ermenilerin iftiralari ile de Müslümanlar zor durumda bırakılmak istenmiştir.¹⁹

Abdullah Quilliam İngiliz Hükümeti için Çalışmış mıdır?

Abdullah Quilliam'ın İslamiyet adına Liverpool'da yaptığı faaliyetlere baktığımızda böyle bir başlık atmak gerçekten de garip görünebilir. Fakat belgelerden anladığımız üzere kurulan bu cemiyet

¹⁸ Henry Ferris Jessup, *Fifty Three Years in Syria*, Vol 2, London: Fleming H. Revel Company, 1910, s. 578–579.

¹⁹ Berelferdlen Koryat gazetesindeki yazısında; Kendisinin Avrupa'ya ve Asya'ya olan seyahatlerinde çok sıkıntı çektiklerinden bahsetmektedir. Özellikle Osmanlı topraklarında bu sıkıntısının arttığından bahsederek Osmanlı topraklarının insan hayatı için güvenilir olmadığına değinmiştir. Bu durum Abdullah Quilliam'a sorulduğunda ise Abdullah Quilliam bu durumu inkâr etmemiş, önceleri böyle bir durumun varlığından söz etmenin mümkün olabileceğinden ama bugün Osmanlı devleti sınırları içinde böyle bir durumdan söz etmenin mümkün olmayacağını açıklamaya çalışmıştır. BOA, Y.A. HUS, 2/485.

Osmanlı Devleti tarafından açıktan ve gizliden teftiş edilmiştir. II. Abdülhamit döneminin en dikkat çeken özelliklerinden biri de Jurnal faaliyetleridir. II. Abdülhamit Jurnalcılığa izin vermek suretiyle memleket içinde ve dışında kuvvetli bir şebeke istihbarat tesis ettiği gibi herkesin talep ve niyazını yerine getirmek suretiyle de kalplerin minnetini ve bağlılığını temin ettiğine inanmıştır.²⁰

Bu sebepten Osmanlı Devleti 7 Temmuz 1891 yılında Liverpool şehbenderi İsmail Lütfi Efendi, Liverpool İslam cemiyeti hakkında araştırma ve gözlem yapması için görevlendirmiştir. Bu araştırmada Liverpool İslam cemiyeti reisi Abdullah Quilliam ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. İsmail Lütfi Efendi Liverpool İslam cemiyeti ve Quilliam ile ilgili şu tespitlerde bulunur: Padişah II. Abdülhamid'in iltifatına mazhar olan Abdullah Quilliam'ın riyasetinde 50 kişi olduğunu, bunun 6'sının Hintli ve Mısırlı Müslümanlardan, kalanının Müslümanlığı kabul etmiş İngilizlerden, 12'sinde kadın olduğunu, cemiyet üyelerinin 4'ünün Manchester'da, diğerlerinden 20'sinin Liverpool'da oturduğunu belirtmiştir. Abdullah Quilliam'ın sıradan bir avukat olduğunu fakat İngiltere'de İslam dinini yaymak konusunda çabaları olduğundan dolayı tanınmış bir kişi olduğunu belirtmiştir. Cemiyet üyelerinin içinde hâkim, muhasib, esnaf ve Katolik rahibi iken Müslümanlığı kabul eden yabancı dil öğretmenliği yapan bir kişi vardır. Abdullah Quilliam'ın eşi de Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçmiştir.²¹

İsmail Lütfi'nin araştırmalarına göre, cami inşa edilen yer de birkaç odadan ibaret olan küçük bir yerdir ve salonunda namaz kılınır. Bu salonda Pazar geceleri Abdullah Quilliam tarafından vaaz verilir ve azalar sandalyelerde oturarak bu vaazı dinler. Fakat vaazdan önce halife Sultan II. Abdülhamid'e dua ederler, Kuran-ı Kerimden bazı sureleri ilahi makamında okurlar. İsmail Lütfi kuran surelerini bu şekilde ilahi makamıyla okumalarına şaşırıldığını belirtmesi üzerine, Abdullah Quilliam bu şekilde okumalarının nedeninin İngilizlerin dikkatini çekmek ve vaaz arasında İslami anlatabilmek olduğunu söylemiştir. Vaaz bittikten sonra Müslüman olmayanlar dağıldıktan sonra, binanın balkonundan, iki kişi çıkarak, biri Arapça diğeri İngilizce

²⁰ Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1931, s.76.

²¹ BOA, Y.PRK. EŞA, 88/ 13.

olmak üzere ezan okuduklarında balkonun sokağa bakan kısmından herkes müezzinlere bakmaktadır. Fakat halktan bazı kişiler müezzinlere ve Müslümanlara hakaret ettiklerinden, taşlarla saldırdıklarından dolayı Müslümanların talebi üzerine ezan vakitlerinde polis bulundurulmaktaydı. Cuma ve Pazar günleri namaz kılındıktan sonra dualar Arapça ve İngilizce olarak okunmaktaydı. İsmail Lütfi'nin yaptığı tahkikatta Abdullah Quilliam'ın ifadesine göre, Cami haline getirilen hanenin kirası cemiyet üyeleri tarafından, senelik en az 5 Şilin (30 kuruşa tekabül etmektedir.) olarak verilmekteydi. Hanenin diğer masrafları ise cemiyet reisi Abdullah Quilliam tarafından karşılanmaktaydı. Bunların dışında Hindistan'ın Haydarabad Cemaat-i İslamiyesi tarafından 100 İngiliz lirası nakit olarak verilmekteydi. Bu araştırmaya göre, Liverpool' da Müslümanlara ait bir mezarlık mevcut değildi. Hatta bu sıralarda vefat eden iki İngiliz Müslüman'ı defin edecek hususi bir mezarlık olmadığından dolayı "Nekro Polis" adında umumi bir mezarlığa defin edildikleri belirtilmiştir. Bu mezarlıkta Kırım Savaşı esnasında Liverpool'a gelip vefat eden 33 Müslüman da gömülüydü. İsmail Lütfi, araştırmasında belirttiğine göre, Abdullah Quilliam'dan, başşehbender İslam telkininde bulunuyor iddiasında bulunmalarını engellemek için, kim olduğunu kimseye söylememesini rica etmiştir. Tahkikatında İsmail Lütfi İngilizlerin din açısından çok serbest olmadıkları, Müslümanlığa da pek sıcak olmadıklarını görmüştür.²²

Bu sebeple Abdullah Quilliam, Hindistan doğumlu olan İngiltere'deki Müslüman öğrencilerden gelen bir talep üzerine ölen bir Müslüman öğrenci için mezar tahsis edilmesi ve İslami şartlara uygun bir şekilde gömülmesi işlemini İngiliz hükümetinden gizli bir şekilde gerçekleştirmiştir.²³

Bir diğer araştırma ise 1898 yılında yapılmıştır. Bu araştırmaya göre Abdullah Quilliam'ın İngiliz hükümeti için çalıştığına dair bir iddia yer

²² BOA, Y.PRK. EŞA, 88/ 13.

²³ Humayun Ansari, "Burying the dead": Making Muslim space in Britain, *Historical Research*, Vol. 80, Sayı: 210, London: Royal Holloway University, 2007, s. 550.

almaktadır. Bu iddianın sahibi Suriye ahalisinden olan Mustafa Halil Efendidir.

Mustafa Halil Efendi İngiltere'ye gelip Liverpool'da Abdullah Quilliam'ın yanında bir sene ikamet etmiş, bu süre zarfında cemiyetin iç yüzünü de araştırma fırsatı bulmuştur. Mustafa Halil Efendi'nin asıl amacı cemiyetin dışarıdan görüldüğü gibi bir hizmet verip vermediğini tespit etmektir. Bunun için ilk olarak cemiyete kabul edilmesi gerekmektedir. Bu, Mustafa Halil Efendi için çok da zor olmamıştır. Mustafa Halil Efendi'nin Cemiyete dâhil olduktan sonra cemiyetin işleyişi hakkında ilk gördüğü şey cemiyetin İngilizce bir gazete çıkardığı ve Abdullah Quilliam'ın da bu gazetenin başyazarı olduğudur. Mustafa Halil Efendi gazetenin içeriğine baktığında İslam dininin yayılması için yazıların yer aldığını ve bu durumun kafa karıştırıcı bir durum olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Mustafa Halil Efendi bir sene boyunca yaptığı gözlemler ile gazetede yayımlanan yazıların birbirinden taban tabana zıt olduğunu belirterek gözlemlerini anlatmıştır. Akşam derslerini takip etmekte olan Mustafa Halil Efendi, Müslümanların haricinde İngiliz polislerinin de bu derslerde bulduklarını gözlemlemiş, bunlardan bazılarının gerçekten dersleri takip ederken diğerlerinin başka maksatlar taşıdığını fark etmiştir. Ayrıca bu polislerin Osmanlı topraklarına da Abdullah Quilliam tarafından gönderildiklerini belirtmiştir. Bu tespitlerden başka Abdullah Quilliam'ın Avrupalı Müslümanlardan topladıkları ve II. Abdülhamid'i ziyareti sırasında padişaha takdim edilmek üzere alınan bir takım eşyaları da kendi zimmetine geçirdiğinden bahsetmiştir.²⁴

Mustafa Halil Efendi bir sene boyunca kaldığı ve araştırmalar yaptığı Liverpool İslam Cemiyeti'nde maksadın İslamiyet'in yayılması görüntüsünün altında dönen ilginç olaylar silsilesini yazmakta kendini mecbur hissetmiştir. Bu iddialar ne kadar gerçeği yansıtır bilinmez ama Abdullah Quilliam o güne kadar İngiltere'nin Liverpool şehrinde yapılmayanı yapmıştır. 1908 yılına kadar, Quilliam sayesinde 250 kişinin İslamiyet seçtiği tahmin edilmektedir. Belki daha da önemlisi, o İslam'a yirminci yüzyılın başlarında Londra'da Müslüman topluluğun

²⁴ BOA, Y.A. HUS., 148/385.

kurulmasında önemli bir rol oynayacak önemli şahsiyetlerinde başını çekmişti.²⁵

1932 yılında Londra'da bağırsak tıkanıklığı ve prostat büyümesi nedeniyle geçirdiği bir operasyon sonrası vefat etmiştir.²⁶

Sonuç

İncelenen belgelerden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti ile İngiliz ilişkileri, XIX. yüzyılın sonu itibariyle Abdullah Quilliam ve Liverpool İslam Cemiyeti aracılığıyla Liverpool ile İstanbul arasında yeni bir köprü kurulmuştur.²⁷ Sultan II. Abdulhamid'in "Britanya'nın Şeyhülislami" vazife ile görevlendirdiği bir İngiliz olan William Henry Quilliam'ın faaliyetleri ile Osmanlı – İngiliz ilişkileri daha sakin ve samimi bir şekle bürünmüştür.

Avrupa'nın birçok yerinde Hz. Muhammed aleyhine oynatılan tiyatro oyununun engellenmesi karşılıklı yazışmalarla sağlanmıştır.²⁸ Liverpool'da Müslümanlığın yayılmasına Osmanlı hükümetinin destek verdiği görülmüştür. Kurulan bu cemiyet ile Müslümanların birbirlerine yardım etmesi sağlanmıştır. Cemiyet üyelerinin yeni Müslüman olacak gençler için cami-i şerif yapmak, kütüphane kurmak, fakir Müslümanlara yardım etmek ve İslam dinini yaymak Liverpool Cemiyetinin en önemli amacı olarak belirtilmiştir.²⁹ Kurulan bu cemiyet ile birlikte Abdullah Quilliam ismi İngiltere'nin Liverpool şehrinden çıkarak Dünya'nın birçok yerine ulaşmıştır. Onun kurmuş olduğu cemiyet halen Liverpool'da İslamiyet'i anlatma çalışmalarına devam etmektedir.

²⁵ <http://www.plainislam.com/in-depth/the-significance-of-a-19th-century-muslim-community-in-liverpool/> (10.03.2016)

²⁶ Geaves, *a.g.e.*, s. 17.

²⁷ BOA, BEO, 9470/127.

²⁸ BOA, Y.EE, 113/51.

²⁹ BOA, Y. A. HUS, 73/ 240.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)
 74/377, 148/385, 80/385, 19/403, 79/424, 2/485, 80/385, 73/240.
 Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.)
 21/57.
 Elçilikler ve Şehbenderlikler Tahriratı (Y. PRK. EŞA.)
 88/ 13.
 Sadaret Defterleri Katalogu (BEO.)
 9470/127.
 Yıldız Esas ve Sadrazam Kamil Paşa Evrakları (Y.EE.)
 113/51.

Kitap ve Makaleler

- Ansari, Humayun, "Burying the dead": Making Muslim spacein Britain, *Historical Research*, Vol. 80, London: Royal Holloway University, Kasım 2007.
- Çiftçi, Muhammed Recai, *Mühtedi Abdullah Henry Quilliam'ın "Dîn-î İslâm" Adlı Eserinin ve Makalelerinin Kelâmi Açısından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı, 2009.
- Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeolojileri II. Abdülhamid Dönemi (1876–1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Doğan Kitap, 2014.
- Geaves, Ron, *Islam in Victorian Britain: The Life and Times of Abdullah Quilliam*, Markfield: Kube, 2010.
- Jessup, Henry Hennis, *Fifty Three Years in Syria*, Vol 2, London: Fleming H. Revel, 1910.
- Paşa, Tahsin, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1931.
- Pool, John J., *Studies in Mahommedanism: Historical and Doctrinal*, Westminster: With A Chapter On Islam in England, 1892.
- Senih, Saffet, "İngiltere Şeyhülislamı Abdullah Quilliam", *Sızıntı Aylık İlim Kültür Dergisi*, İstanbul: Nisan 2007.
- Şeker, Mehmet, "Sultan Abdülhamid'in İngiltere'ye Atadığı Şeyhülislam", *Derin Tarih Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul: 2012.
- Wolffe, John, *Religion in Victorian Britain*, Vol. V Culture and Empire, Manchester: Manchester University, 1997.

İnternet Sayfaları

<http://abdullahquilliam.com/> (16.11.2015)

<http://www.plainislam.com/in-depth/the-significance-of-a-19th-century-muslim-community-in-liverpool/> (10.03.2016)